

çabasından destek alarak bütün bu sürecin toplumsal ve politik bir inşa üzerinden anlaşılması gerekliliğidir. Bu nedenle Soederberg para ve krediyi (ve bir bütün olarak finansal sistemi) verili olarak alıp sorunsallaştırmayan araştırmacıların “finansallaşma” kavramı kullanımlarını eleştirmekte, Marksist kredi tartışmasına dayanarak “kredi öncülüğünde birikim” terimini yeğlemektedir.

Borçlu Devletleri ve Yoksulluk Endüstrisi kitabı, hem finansın artık nüfusu ve düşük gelirli emekçileri sistem içine çekip gelirlerine el koymasının şahikası olan ABD’deki düzenlemeleri, hem de uluslararası kuruluşlar eliyle yaşadığı dönüşüm sürecinde düşük gelirli emekçiler ve enformel sektörde çalışanların üzerinde parasal bir disiplinin tesis edildiği Meksika’daki yapılanmayı ayrıntılarıyla açıklamaktadır. Tarihsel materyalist birikimden beslenerek “yoksullukla mücadele”, “finansal tabana yayılma”, “finansın demokratikleşmesi” adlandırmalarını da irdeleyen çalışma, devlet müdahalesinin ve finansal sistemin dönüşümünün üretim sürecindeki ilişkilerin zamansal ve mekansal kaydırılması-ötelenmesi uğraşısıyla içsel ilişkisini göstermektedir.

Kitap İncelemesi

Savran, S. (2013). Üçüncü Büyük Depresyon-Kapitalizmin Alacakaranlığı, İstanbul: Yordam

Burak Gürel¹

Dünyanın en büyük yatırım bankalarından biri olan Lehman Brothers’ın 15 Eylül 2008’deki iflası yeni bir tarihsel dönemin perdesini açtı. Yalnızca bankanın merkezinin bulunduğu ABD değil, başta Avrupa olmak üzere dünya ekonomisi tarihinin en büyük krizlerinden birinin içine yuvarlandı. Sağcılar yanı sıra pek çok Marksistin de içinde yer aldığı geniş bir koro, “küresel finans krizi” ve “resesyon” kavramları ile açıklamaya çalıştıkları krizin kısa sürede aşılabileceğini defalarca ileri sürdü ve her seferinde pratik tarafından yanlışlandı. Dünya genelinde yalnızca bir avuç aydın krizin bu kavramlarla açıklanamayacak kadar ciddi olduğunu, 1873-96 ve 1929-45 krizlerine benzer bir “büyük depresyon” karakteri taşıdığını, dolayısıyla burjuvazi tarafından kolaylıkla atlatılamayacağını tespit etti. Bunlardan biri de Sungur Savran. Savran, 2008’den itibaren yazılarında ve konuşmalarında bir büyük depresyonun içinden geçmekte olduğumuzu ifade etti ve işçi hareketi ile solu sürecin ciddiyetine uygun bir politik tutum almaya çağırdı. Aradan geçen yedi yılda dünya ekonomisi toparlanamadı. Batı ve Japon ekonomileri durgunluk içinde debelenirken, “yükselen piyasalar” diye adlandırılan ve dünya ekonomisini krizden çıkarabileceği düşünülen Çin, Hindistan ve Brezilya gibi ülkelerde de ekonomik büyüme yavaşladı. Kısacası, Savran ve benzerlerinin krize ilişkin tespiti pratik tarafından doğrulandı.

Bu doğrulamaya rağmen Marksist literatürde, süregiden krizin doyurucu bir izahını bulmak maalesef zor. Krizin hızlı ve sarsıcı seyrine teori alanında karşılık verecek kolektif bir atılım henüz yapılabilmiş değil. Savran’ın *Üçüncü Büyük Depresyon-Kapitalizmin Alacakaranlığı* başlıklı yapıtı, bu tür bir teorik atılımın temellerini attığı için dikkatle okunmayı hak ediyor. Marksizm içi ve dışı kriz teorilerini ve tartışmalarını, dünya ve Türkiye’deki krizlerin tarihini, bugünkü krizin farklı ülkeler ve bölgeler üzerindeki etkilerini ayrıntılı olarak inceleyen bu kitabı kısa bir incelemede her yönüyle değerlendirmek imkânsız. Bu nedenle, kitabın literatürün büyük bölümünden net olarak ayrılan, temel argümanları üzerinde duracağım.

Savran’ın kitabının önemli katkılarından biri Rosa Luxemburg’un ilk temsilcile-

¹ Yardımcı doçent, Koç Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü., bgurel@ku.edu.tr

rinden biri olduğu, günümüzde Düzenleme Okulu, *Monthly Review* çevresi ve David Harvey gibi Marksistler tarafından savunulan ve solun genelinde neredeyse içtihat haline gelen eksik tüketim teorisinin kapitalist ekonominin krizlerini açıklamakta başarısız olduğunu göstermesidir. Savran; bu eleştirisini Marx'ın basit ve genişletilmiş dolaşım (yeniden üretim) ayrımı temelinde yapıyor. Buna göre, basit dolaşım sürecinde sermaye henüz metaların dolaşımının belirleyicisi değildir, onun uğraklarından yalnızca birisidir. Sermayenin genişletilmiş yeniden üretim sürecine damgasını vurmasıyla birlikte, üretim araçlarının aşınan ve kullanılan bölümlerini yenilemenin çok ötesinde, bir ek değişmez sermaye talebi ortaya çıkar. Değişmez sermaye yatırımlarının artışı istihdamı da artırır ve yeni işçilere ödenen ücretler aracılığıyla üretilen tüketim mallarına da ek bir talep yaratır. Ayrıca, sermaye kredi yoluyla ek bir talep yaratarak kitle tüketiminden kaynaklanan gerçekleşme sorununu geçici bir süre için çözebilir. Emperyalist sermayenin pazarladığı metalara emperyalist olmayan ülkeler de talep yaratan uluslararası kredi bunun en yalın örneğidir (189-192).

Eksik tüketim teorisi ise sermayenin genişleyen yeniden üretimini dikkate almadan yalnızca basit yeniden üretime odaklanır. Sermaye talebinin ve kredinin talep artışı üzerindeki ciddi etkisini gözden kaçırmakta, (üretim araçlarının aşınan ve tüketilen bölümünü yenileme haricinde) talebi bütünüyle tüketime indirger. Kitle tüketiminin yetersizliğini kapitalist ekonominin krizlerinin temel nedeni olarak görür. Bu görüş veriler tarafından yanlışlanmaktadır. Örneğin 1929'da başlayan büyük depresyonun öncesindeki on yıl boyunca ABD'de toplam tüketim düşmek bir yana yükselmiş, depresyonu aşmak için uygulanan New Deal politikası kitle tüketimini artırsa da 1937-38'de ekonominin yeniden çökmesini engelleyememiştir. Nihayet, eksik tüketim teorisyenlerinin kitle tüketiminin artışının sonucu olarak gördükleri 1945-74 arasındaki ekonomik genişleme döneminde tüketimin toplam gayrisafi milli hasıla içindeki payı, 1890-1945 arasındaki tüm dönemlerden belirgin ölçüde düşüktür (213-215). Kısacası, eksik tüketim teorisi kapitalist ekonominin krizlerini açıklayamamaktadır.

Savran, kitabında eksik tüketim teorisini çürütmekle yetinmiyor, Karl Marx'ın formüle ettiği kâr oranının düşüş eğilimi yasasının krizin temel nedeni olduğunu da gösteriyor. Buna göre, burjuvazi üretilen toplam değer artan bölümüne el koymak (artık değeri artırmak) için değişmez sermayeye (makina ve otomasyona) giderek daha çok yatırım yapar. Değişir sermayenin (emek gücünün) sermayenin bileşimi içindeki oranı azalır. Sermayenin organik bileşimindeki bu artış, derin bir çelişki doğurur. Artık değer kaynağı emek gücü olduğu için yatırılan sermayeye oranla artık değer (kâr) oranı düşer. Elde edilen artık değere oranla sermaye aşırı ölçüde birikir. Sermaye birikimi yavaşlarken burjuvazinin yatırım iştahı azalır. Değişmez ve değişir sermaye talebi birlikte düşmeye başlar. Toplam talep azalır ve aşırı üretim krizi patlak verir. Kısacası, sermayenin organik bileşiminin artışına bağlı olarak kâr oranının düşmesi krizin temel nedenidir. Talep yetersizliği ise krizin patlak verişi biçimi ve tetikleyici nedenidir (ss. 34-35). Yukarıdaki örneklere geri dönerek söylersek, kitle tüketiminde bir azalma olmamasına rağmen kâr oranının

uzun vadede düşmesi 1929 depresyonuna yol açmıştır. Kitle tüketiminin toplam gayrisafi milli hasıladaki payı geçmiş dönemlere nazaran artmamasına rağmen kâr oranlarının yükselmesi sayesinde 1945-74 döneminde dünya ekonomisi dinamik biçimde genişlemiştir.

Kapitalizmin krizini kâr oranının düşüş eğilimi yasasına dayanarak açıklayan yaklaşım ile eksik tüketimcilik arasındaki fark (kelimenin dar anlamıyla) teorik alanla sınırlı değildir. Son derece önemli pratik-politik sonuçları vardır. Savran'ın altını çizdiği gibi, krizin temelinde kâr oranının düşüşü yattığından burjuvazinin krizi aşması için iki koşul gereklidir. Bunlardan biri "sermayenin değersizleşmesi"dir. Verimliliği nispeten düşük olan şirketlerin tasfiyesi ve yalnızca en verimli şirketlerin ayakta kalması anlamına gelir. Diğer koşul artık değer artırılmasıdır.

Kriz koşullarında sermayenin artık değer oranını, yani her bir işçiden çekip aldığı değer miktarını arttırması ertelenemez bir ihtiyaç haline gelir. Dolayısıyla, sermaye işçi sınıfının ve onun yanı sıra öteki emekçi sınıf ve katmanların geçmiş dönemde elde edilmiş bütün haklarına, kazanımlarına, mevzilerine karşı hücumla geçer. 1930'lu yıllarda bunun biçimi esas olarak faşizm olmuştur. 1975'te başlayan uzun krizde ise neoliberalizm (kuralsızlaştırma, özelleştirme, sosyal hizmetlerin tırpanlanması, esnekleştirme ve sendikasılaştırma) ve "küreselleşme" bu taarruzun aldığı yeni biçim olmuştur (37).

Savran'ın kitabını günümüzün Marksist literatürünün büyük bölümünden ayıran önemli noktalardan biri, 1975'ten bu yana burjuvazinin her iki alanda da ancak sınırlı biçimde ilerleyebildiğini vurgulamasıdır. Kapitalist devletlerin krizin derinleşmesi korkusuyla uyguladıkları para basma ve kredi genişlemesi politikaları sermayenin değersizleşmesi sürecini yavaşlatmıştır. Dahası, sermayenin işçi sınıfına karşı taarruzu ancak kısmi ölçüde başarılı olmuştur. Savran'ın açıkladığı gibi, işçi sınıfı Batı Avrupa'daki mevzilerinden ancak kısmen geriye düşmüş, Latin Amerika proletaryası ise 2000'lerden itibaren ciddi mevziler kazanmıştır (38). Doğu Avrupa, Sovyetler Birliği ve Çin'de kapitalizmin restorasyonu uluslararası proletarya için ciddi bir yenilgidir (38). Özellikle Çin'in kapitalistleşmesi uluslararası sermayeye dev bir ucuz emek gücü arzı sağlayarak kâr oranındaki düşüşün daha fazla olmasını bir süre engellemiştir. Ancak, Çin proletaryasının son on yıldaki mücadelesi ücretlerin hızla yükselmesini sağlayarak sermayenin önüne yeni bir engel çıkarmıştır.

Özetle sermayenin işçi sınıfına daha güçlü biçimde saldırma ihtiyacı devam ediyor. Marksist yaklaşım ile eksik tüketimcilik bu noktada net olarak ayrılır. Savran'a göre, eksik tüketimcilik, teorik alandaki sorunlarının yanı sıra, pratik politikada da kapitalizmin krizini çözmek için işçi ücretlerinin yükseltilmesini gerçekçi bir çözüm olarak sunan her türden reformizmin değirmenine su taşır. Gerçek dünyada kapitalistler ücretleri düşürmeye uğraşırken eksik tüketim teorisi ücretlerin artırılmasının hem işçilerin hem de kapitalistlerin çıkarına olduğunu iddia eder. Böylelikle işçi hareketini ve sosyalistleri kriz karşısında silahsızlandırır (168). Rosa Luxemburg

örneğinde görüldüğü gibi, “bir eksik tüketim teorisyeni devrimci bir politikayı benimsiyorsa, bu, benimsediği iktisat teorisi temelinde değil ona rağmen olur” (181).

Burjuvazinin krizi aşmasının temel iki koşulu gerçekleşmezken, 1975’ten bu yana iki temel eğilim ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki artan kamu borcudur. Kapitalist devletler, ekonomilerinin hızla çökmesinden korktukları için yeterince kısıtlayıcı politikalar izleyememiş ve kamu harcamalarını artırmıştır. Bu harcamalar borçla finanse edilmiştir. İkinci eğilim finansallaşmadır. Üretim alanında yeterince kâr edemeyen sermaye hızla paraya doğru kaçmış, finansal faaliyetlere ve spekülasyona yönelmiştir. Savran’a göre, bu eğilimler aynı madalyonun iki yüzüdür: “Finanstaki aşırı şişkinlik bütün ekonomik aktörlerin borç içinde yaşamasını mümkün kılan parasal akımları yaratmakta, bu borçluluğa yaslanan ekonomik canlılık da finans alanında daha da öte genişlemeyi mümkün kılmaktadır” (106). 2008’deki finansal çöküş, 1974-75 krizini izleyen bu balayı dönemini sona erdirmiş, “borçluluğu ve finansal şişkinliği yıkarak kapitalist dünya ekonomisini bir Büyük Depresyon içine sokmuştur” (106-107). 2008’deki çöküşe neden olan koşullar ortadan kalkmamıştır. Bankaları ve diğer finansal kurumlarını kurtarmak için iyice artırılan kamu harcamaları nedeniyle devletler tarihte barış zamanında yaşanan en büyük borç sorunu ile karşı karşıyadır (s. 115).

Anılan nedenlerden ötürü burjuvazi, krizi aşmaya yetmediği kanıtlanan finansallaşma ve kamu harcamaları ile yetinemez. Değersizleşme sürecini ilerletecek adımlar atmak zorundadır. Daha önemlisi, işçi sınıfına daha şiddetli saldırmaya mecburdur. Ayrıca, kriz dönemlerinde farklı ülkelerin sermayeleri arasındaki rekabet keskinleşir ve geniş çaplı askeri çatışmaların zeminini hazırlar. 1873-1896 depresyonunun kapitalizmin emperyalist aşamaya geçişini ve dolayısıyla gecikmeli bir şekilde Birinci Dünya Savaşı’nı hazırladığı, 1929 bunalımının İkinci Dünya Savaşı’nın zeminini döşediği akılda tutulmalıdır. ABD-AB ikilisi ile Rusya, ABD-Japonya ikilisi ile Çin arasındaki askeri gerginlikler bugünkü krizin de benzer dinamikler taşıdığını gösteriyor. Eksik tüketimcilik vahim politik sonuçlarına işaret eden yukarıdaki uyarı bu çerçeveden bakıldığında daha anlamlı görünüyor. Savran’ın Marksist analiz yöntemini kullanarak günümüzdeki dünya krizini başarıyla açıklayan çalışmasının son satırları kriz karşısında alınması gereken tutuma işaret ediyor:

Ölümüne bir mücadele başlamıştır. Ya burjuvazi işçi sınıfına, emekçilere, ezilenlere, gençliğe sefaleti dayatarak, muhtemelen ağır savaşlar yaşatarak, hatta insanlığı barbarca uygulamalara maruz bırakarak krizini çözecektir; ya da işçi sınıfı toplumun çoğunluğunu kendi etrafında toplayarak iktidarı eline alacak ve tarihsel olarak gününü tamamlamış, her hücrelerinden şiddet ve sefalet fışkırmaya başlayan kapitalist sistemi ortadan kaldıracaktır. Ara yol yoktur. Bu böyle ise, işçi sınıfından, emekçilerden ve ezilenlerden yana olan herkes, olağan bir dönemde yaşamadığımızı, mücadelelerin sonucunda insanlığın, uygarlığın, hatta bütün canlıların ve gezegenin geleceğinin belirleneceğini fark ederek mücadelenin içine girmelidir (s. 302).

Sayı 37 Siyasal Rejim Tartışmaları

Anayasacılığın Geleceği ve Türkiye’nin Anayasa Tartışması **Mustafa Bayram Mısı** **Siyasal Rejim Tartışmaları Forumu Alp Altınörs, Mustafa Kemal Bayırbağ, Yalçın Bürkev, Ali Ekber Doğan, Atilla Güney, Ali Rıza Güngen, Taylan Koç, Günay Kubilay, Fuat Özding, İlhan Kamil Turan, Kansu Yıldırım** Faşizmi Anlama Kılavuzu **Tülin Öngen** Türkiye’nin Faşizmleri **Korkut Boratav** Çağdaş Kapitalizmde Faşizmin Dönüşü **Samir Amin** V.İ. Lenin ve Rosa Luxemburg’ta Merkezîyetçilik Tartışması Bağlamında Kendiliğindencilik ve İradecilik Üzerine **Sevinç Türkmen** Türkiye’nin İkinci Cumhuriyetleri **Ali Somel** Romanı Siyasal Hayat Çalışmalarının İçine Çekmek: Orhan Kemal’in Hanımın Çiftliği’nde Demokrat Parti Momentumu **Gökhan Atılğan** Orhan Kemal’in Romanlarında Toplumsal Dönüşüm ve Sınıflar **Mustafa Kemal Coşkun - Berfin Diren** Yavuz Demokrat Parti İktidarından 27 Mayıs’a Akademik Özgürlük ve Üniversite **Cenk Yiğiter** Neo-liberal Çağda Üniversite, “Fakülteler Çatışması”, Felsefe ve Birkaç Örnek Hakkında **Bora Erdağı** Irk, Sınıf ve Kapitalist Gelişme Bağlamında Güney Afrika’da Apartheid Rejimi **Tolga Tören** Haziran 2013 Sonrası Türkiye’de İdeolojiler Alanının Dönüşümü: Gezi Direnişi’ni Anlamanın Yöntemleri Üzerine Bir Tartışma **Cenk Saraçoğlu** Tartışma Gezi Direnişi ve Orta Sınıf Üzerine **Ali Şimşek, Cenk Saraçoğlu, E. Ahmet Tonak**

Sayı 35-36 Türkiye’de Sağın İdeolojik Haritası

Türkiye’de İslamcılık ve İslamcı Hareket **Mustafa Kemal Coşkun** / Türk Sağ’ının Süngüleri: “Milliyetçi-Muhafazakârlık’tan İslamcılığa Cami Mimarisi **Bülent Batuman** / Milliyetçiliğin İdeolojik Haritasında Temizlik Fikri: Almanya’daki Ülkücü Gençler Örneği **Emre Arslan** / Sınıfın Söylemsel Kuruluşu: 1947 Sendikacılığının İlk Yıllarında Milliyetçi ve Anti-Komünist Söylemler **Görkem Akgöz** / Tüketimin Teolojisi ya da Teolojinin Tükenişi: Türkiye’de Helal Gıda Örneği **Deniz Parlak** / Radikal Muhalefette Yeni Bir Soluk: Müslüman Anti-Kapitalistler **Güneş Gümüş** / Praksis Felsefesinde Felsefe Siyaset Özdeşliği ve Siyasal Toplum Artı Sivil Toplum Olarak Devlet Kavrayışı **Cihan Cinemre** / Kapitalist Üretim İlişkilerinin Sürdürülmesinde Psikolojinin Rolü: Anaakım Çalışma ve Psikoloji İdeolojilerinde Bireycilik ve Akılcılık **Baran Gürsel** / Yeni Toplumsal Hareketler Teorisinde Süreklilik ve Kopuş Sorunları **Ateş Uslu** / Siyasal İslam ve Sınıflar: Utku Balaban’ın Faburjuvazi Kavramı Hakkında **Emre Arslan**

Sayı 34 21. Yüzyılda Direnişler

21. Yüzyılda Değişen Toplumsal Hareketler **Senem Atvur** Leo Panitch ile Mücadele Stratejileri Üzerine Söyleşi **Görkem Akgöz-Barış Karaağaç**, Çeviren: **Damla Keşkekci, Onurcan Ülker** 21. Yüzyıl İsyan Hareketlerinin Tarihçeliği: Neoliberal Çitleme Dalgası, Müsterekler ve Yeni Kamu Uzamı Çerçevesinde Bir Değerlendirme **Ali Ekber Doğan** Brezilya’da Ekonomik Kalkınma, Toplumsal Değişim ve Siyasi Protestolar: İthal İkamecilikten 2013 Temmuz’una **Alfredo Saad-Filho**, Çeviren: **Ezgi Kaya** Jessé Souza ile Brezilya Direnişi Üzerine Söyleşi **Tamer Söyler**, Çeviren: **Tamer Söyler** Adam Hanieh ile Orta Doğu Ayaklanmalarının Ekonomi Politikası Üzerine Söyleşi **Görkem Akgöz-Aylin Topal**, Çeviren: **Mert Karabıyıkoglu** Direnişin 20. Yıldönümünde EZLN: “Öteki Kampanya”nın Ardından Meksika Solu için Dersler **Esra Akgemci** Dünyanın Atölyesinde Direniş Günlükleri: Çin Emek Hareketinin Dinamikleri **Görkem Dağdelen**

Sayı 33 Küresel Kapitalizmin Kısacasında Eğitim

Kapitalizm ve Eğitim **İşıl Ünal** / Klasik Marksizm’den Eleştirel Pedagojiye Eğitim Felsefesinde Marksist Yaklaşımlar **Douglas Kellner** / Eğitim, Bilgi Ekonomisi ve İstihdam **Derya Keskin Demirer** / Emek Süreci Kuramı Bağlamında Öğretmen Emeğinin Dönüşümüne Dair Bir Çözümleme **Halil Buyruk** / Türkiye’de Dil ve Eğitim Politikaları Bağlamında Anadilde Eğitim **Delal Yatçı** / Kalkınma ve Kadın İlişkisi Bağlamında “Aile Eğitim Programının” Eleştirel bir Değerlendirmesi **Demet Özmen Yılmaz**

Sayı 32 “Orta” Sınıf?

Faburjuvazi ve İktidar: Yakın Türkiye Tarihinde Sınıf ve Siyasal İslam / **Utku Balaban**, E. O. Wright’ın Mikro Kavramları ile P. Bourdieu’nün Kavramsal Repertuarı Arasındaki Sentezin Empirik Analizde Yaratacağı İmkânlar / **Vefa Saygın Öğütle** ve **Güney Çeğin** 21. Yüzyılda Sınıf / **Göran Therborn**